

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – ЕФЕКТИВНА ЗБРОЯ НА СЛУЖБІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ДЛЯ ВИКРИТТЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ

Негребецький В. В.

ВСТУП

У зв'язку війною на Україні особлива роль відводиться роботі правоохоронних органів щодо розслідування та документування фактів причетності держави-агресора до терористичної діяльності та порушення норм міжнародного права. Тому пріоритетними завданнями кримінального судочинства в умовах воєнного стану є підвищення ефективності процесу розслідування кримінальних правопорушень.

В розслідуванні кримінальних правопорушень нерідко виникає необхідність перевірити свідчення, наприклад, підозрюваної особи, якщо ці свідчення відбувались в певному місці і пов'язані ним. До групи так званих «перевірочних» слідчих дій, зокрема, належать слідчий експеримент. Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці¹. Перевірка показань на місці – являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту й (або) ідеальних слідів пам'яті, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних.

Метою цієї статті є визначення психологічного механізму впливу на підозрювану особу при проведенні слідчого експерименту з метою перевірки його показань на місці події, викриття неправди та отримання правдивих свідчень, розробка на цій основі практичних рекомендацій для органів кримінальної юстиції.

1. Психологічні основи отримання показань під час слідчого експерименту

Прийоми спілкування знайшли досить широке застосування в судово-слідчій діяльності. Так, В.Г. Лукашевич свого часу здійснив спробу обґрунтувати необхідність формування в криміналістиці окремої інтегративної теорії спілкування². Останнє розглядається як обов'язковий

¹ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 583.

² Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 769.

елемент (сторона) слідчої діяльності, змістом якого є організація й тактика взаємодії слідчого з учасниками процесу на підставі правовідносин, що склалися в рамках кримінального судочинства. Зокрема, автор пропонує як основний метод одержання інформації для групи вербальних слідчих дій (допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, перевірки показань на місці) метод допиту, змістом якого, на його думку, виступає система прийомів спілкування з джерелом інформації, у ролі якого виступає людина. Вважаємо, що поділ слідчих дій на вербальні і невербальні є досить умовним, тому що, наприклад, при перевірці показань на місці мають значення й використовуються не тільки вербальні елементи спілкування, а й невербальні (демонстрація), а також опосередковане сприйняття обстановки. Елементи вербальності при проведенні цієї слідчої дії дійсно присутні, але тут не може бути категоричності.

Перевірка показань на місці як специфічна форма спілкування має три взаємозалежні сторони – комунікативну, інтерактивну й перцептивну. Комунікативна характеризує зміст спілкування і полягає в обміні інформацією між його суб'єктами. Інтерактивна сторона є основною характеристикою процесу спілкування, оскільки відбиває форму, у якій воно відбувається, – це взаємодія між суб'єктами спілкування. Перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття партнерами один одного по спілкуванню і встановлення на цьому підґрунті взаєморозуміння. У теорії криміналістики спілкування розглядається насамперед як взаємодія між його суб'єктами, спрямована на одержання необхідної слідству інформації, при якій людина, будучи носієм ідеальних слідів, не є пасивним об'єктом, стосовно якого проводяться дії, а виступає активним і діяльним суб'єктом відносин, який може впливати на хід і результати такого спілкування³. Тому тактика вербальної слідчої дії розглядається в теорії криміналістики передусім як вибір, використання доцільних форм і способів взаємодії слідчого з учасниками процесу.

Спілкування під час слідчого експерименту в формі перевірки показань на місці події характеризується розширеним колом учасників слідчої дії. До них відносять осіб, які безпосередньо виконують пізнавальні операції або сприяють їх здійсненню. В проведенні слідчої дії приймає участь слідчий, особа, показання якої перевіряються, поняті. В певний випадках, визначених кримінально-процесуальним кодексом України, обов'язковою є участь захисника, перекладача. В слідчому експерименті можуть приймати участь також прокурор, спеціаліст, статист, допоміжні учасники. Вважаємо, що у випадку перевірки показань неповнолітнього слідчому доцільно керуватися відповідними правилами допиту, зокрема, в частині необхідності запрошення педагога. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться за участю

³ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 769.

законного представника, педагога, психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України). Під час слідчого експерименту, одержуючи від неповнолітнього відомості про розслідувану подію, слідчий заінтересований у тому, щоб вони були отримані і зафіксовані з урахуванням особливостей психіки неповнолітнього. У процесі підготовки і проведення цієї слідчої дії педагог може повідомити слідчому додаткову важливу інформацію. Використовуючи спеціальні прийоми, розроблені в педагогіці і психології стосовно віку й особливостей психіки неповнолітніх, педагог допоможе слідчому встановити контакт з ним і одержати від нього правдиві показання. Його компетентна консультація дозволить також розібратися в тому, що зі сказаного або показаного відповідає дійсності, а що і з яких причин викликає сумнів. Допомога педагога може бути використана для більш точного фіксування особливостей мови, характерних для неповнолітнього у протоколі. Аналіз літературних джерел показує, що участь педагога доцільна навіть при вирішенні питання про те, чи потрібно перевіряти показання неповнолітнього на місці. Так, вчені-криміналісти наполягають, що необхідна попередня консультація досвідченого психолога, якому потрібно пояснити, у чому полягає зміст передбачуваної слідчої дії⁴.

Під час слідчого експерименту її учасники виконують різну роль. На нашу думку, існує специфіка впливу тих чи інших учасників на процес перевірки й одержання доказової інформації. Так, за слідчим закріплена роль організатора, який має забезпечувати взаємодію між суб'єктами спілкування. Особі, показання якої перевіряються, відведена активна роль у цьому процесі, тому що від неї в істотній мірі залежать хід і результати слідчої дії. Участь останньої у проведенні перевірки має добровільний характер. При взаємодії з учасниками перевірки показань на місці слідчому необхідно брати до уваги наступні чинники. По-перше, з боку слідчого потрібна чітка організація взаємодії між суб'єктами спілкування. По-друге, присутність значного кола осіб при проведенні розглядуваної слідчої дії може негативно вплинути на контакт слідчого з особою, показання якої перевіряються. Також варто враховувати, що з боку учасників слідчої дії можливим є негативний вплив на цю особу внаслідок чого може мати місце втрата психологічного контакту. Так, одне ненароком кинуте слово може зруйнувати атмосферу довіри до слідчого й унеможливити подальше проведення цієї слідчої дії.

Викликає інтерес роль спеціаліста при провадженні слідчого експерименту. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Такі дані, встановлені при перевірці показань на місці, можуть мати потребу в наступній експертній або експериментальній перевірці. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, приблизно вказати на час смерті, знаряддя вбивства,

⁴ Курнаєва К.Г. Психологічні основи проведення слідчого експерименту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 5 (40). С.136. URL: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/943/1309>

можливість нанесення тілесних ушкоджень певним способом). Ці висновки не мають доказового значення і не фіксуються в протоколі, але вони виступають орієнтуючою інформацією і мають характер консультацій. Якщо в справі повинна бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста. Роль спеціаліста при перевірці показань на місці може полягати і в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, з метою уточнення тих чи інших обставин, що мають значення в справі. Він може надати слідчому допомогу у фіксації результатів криміналістичної реконструкції, яка здійснюється особою, показання якої перевіряються.

Специфіка процесу спілкування під час слідчого експерименту пов'язана з використанням невербальних засобів спілкування з метою передачі інформації слідчому від особи, показання якої перевіряються. Серед таких засобів, що несуть вагомe змістове навантаження при перевірці показань на місці, необхідно вирізнити жести, просторове розташування сторін, пози, візуальний контакт і демонстрацію. При показі підозрюваним того чи іншого об'єкту (місця) застосовуються вказівні жести. Оскільки за змістом такі жести містять інформацію про зв'язок конкретного об'єкта (місця) з тими чи іншими обставинами, то факт вказівки особою на такий об'єкт (місце) має важливе значення, внаслідок чого повинен бути обов'язково зафіксований у протоколі слідчої дії. Факт вказівки доцільно також зафіксувати за допомогою фотозйомки або відеозапису.

Серед засобів спілкування, які використовуються у процесі слідчого експерименту, істотна роль належить демонстрації. При цьому застосовуються такі види демонстрації, як показ місця події, об'єктів, маршруту пересування, демонстрація окремих дій, а також поз. В етимологічному значенні термін «демонстрація» означає пояснення чогонебудь на ділі з вказівкою на предмет і всі його особливості⁵. Таким чином, йдеться не просто про показ того чи іншого об'єкту, а про пояснення обставин, пов'язаних з ним. На нашу думку, термін «демонстрація» є доречним, тому що він найточніше відбиває сутність розглядуваних засобів спілкування при перевірці показань на місці. У цьому плані використовуваний у літературі термін «показ», вбачається, менше відповідає їх змісту.

У психології до засобів спілкування відносять просторове взаєморозташування сторін учасників спілкування⁶. Простір, як знакова система при спілкуванні, є предметом вивчення такої галузі психології, як

⁵ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 427.

⁶ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 769.

проксеміка. З нашого погляду, використання просторового розташування як засобу спілкування у перебігу перевірки показань на місці має свої особливості, пов'язані зі специфікою пізнавального процесу. Особа, показання якої перевіряються, при пересуванні повинна йти попереду інших учасників слідчої дії. Своїм положенням у просторі вона вказує маршрут пересування і об'єкти, що цікавлять слідство. Таким чином, при проведенні цієї слідчої дії просторове розташування використовується як засіб передачі інформації.

Необхідно відзначити роль поз як засобу спілкування при перевірці показань на місці. В процесі спілкування необхідно звертати увагу на пози його учасників: як вони стоять, сидять, пересуваються під час розмови тощо. Однак зауважимо, що при перевірці показань на місці інформаційне значення мають також і пози, які можуть спеціально демонструватися особою, показання якої перевіряються, при уточненні тих чи інших обставин.

Необхідно відзначити і роль інших невербальних засобів спілкування при перевірці показань на місці. Так, мають досить вагоме значення засоби вокалізації мови (якість голосу, його діапазон, тональність), темп мови, паузи, плач, сміх, покахикування тощо. Останні досліджувалися в загальній і юридичній психології; у криміналістиці можливість застосування даних засобів спілкування вивчалася стосовно тактики допиту⁷.

У психології використовується близький за значенням термін «паралінгвізми»⁸. Йдеться про ті жести, міміку, рухи тіла, звукові явища, що супроводжують мову людини і служать відбиттям її стану, настрою, ставлення до чого-небудь. З нашої точки зору, паралінгвістичні елементи мови необхідно використовувати і при перевірці показань на місці. У зв'язку з тим, що оточуюча обстановка впливає на особу, показання якої перевіряються, спостереження за зазначеними елементами мови дозволяють виявити її психічний стан.

Специфіка спілкування при проведенні досліджуваної слідчої дії пов'язана з різним характером взаємодії між слідчим і особою, показання якої перевіряються. У теорії криміналістики розрізняють два різновиди взаємодії людей і об'єктів при здійсненні слідчих дій: а) безпосередню взаємодію, в результаті якої здійснюється вплив на особу, яка вчинила злочин, або інших осіб – свідків, потерпілих та ін.; б) опосередковану взаємодію, при якій слідчий (суддя) через матеріальні об'єкти одержує інформацію про дії, вчинені злочинцем⁹. Під час слідчого експерименту можуть мати місце обидва види взаємодії – безпосередня взаємодія, що відбувається у формі

⁷ Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. 3– те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. С.128-140.

⁸ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018.С.582.

⁹ Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб пособие. Харьков: Гриф, 1997. 255 с.

спілкування між слідчим та особою, показання якої перевіряються, і опосередкована, здійснювана за допомогою матеріальної обстановки. Опосередкована взаємодія полягає у спостереженні слідчим самої обстановки і тих змін, які є наслідком перебування раніше в даному місці допитаної особи. Потрібно відзначити, що таке спостереження повинно бути обов'язковим у процесі зіставлення перевірочних показань з фактичною обстановкою на місці події. Суттєвим є також те, що опосередкована взаємодія між слідчим і цією особою має зустрічний характер, тому що зміни в обстановці сприймаються не тільки слідчим, а й особою, показання якої перевіряються, коли вона демонструє обстановку. Це зумовлює можливість використання слідчим психологічного впливу обстановки з метою викриття неправдивих показань підозрюваного.

Обстановка впливає на особу, показання якої перевіряються, оскільки вона повторно перебуває на місці злочинної події. Можливість використання такого впливу є специфічною ознакою психологічної характеристики перевірки показань на місці. Цю слідчу (розшукову) дію можна розглядати як своєрідну «очну ставку» особи, показання якої перевіряються, з місцевістю, учасниками якої є, з одного боку, ця особа, а з іншого боку – будинок, вулиця й інша ділянка місцевості, де відбувалися описувані підозрюваним події. Обстановка місця події є джерелом інформації, що може суттєво впливати на процес взаємодії між слідчим та особою, показання якої перевіряються, у зв'язку з чим існує потреба у використанні психологічного впливу обстановки на цю особу з метою одержання інформації, необхідної для слідства. В.Г. Лукашевич, зокрема, вважає можливим застосування при проведенні перевірки показань на місці тактичних прийомів, заснованих на комплексному використанні засобів вербального спілкування й органів почуттів¹⁰.

Специфіка процесу пізнання зазначеної слідчої дії передбачає абсолютну самостійність демонстрації особою, показання якої перевіряються, місця події й обстановки. Просторове розташування учасників цієї слідчої дії є невербальним засобом спілкування і тому може використовуватися для передачі інформації між ними. Отже, існує нагальна потреба у вивченні питання про те, які саме дії учасників є неприпустимими при перевірці показань на місці. На нашу думку, є доцільним введення терміна «навідні дії». Як навідні слід розглядати дії, за допомогою яких особі, показання якої перевіряються, передається раніше невідома інформація про маршрут пересування, розташування об'єкта або спосіб учинення окремої дії.

Заслуговує також окремого розгляду проблема персеверації. В криміналістиці персеверація розглядається як прагнення допитуваного повторити у своїй відповіді слова й конструкції, тільки що вжиті слідчим у

¹⁰ Негребецкий В.В. Проверка показаний на месте: тактика и психология: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 12.

запитанні¹¹. При перевірці показань на місці зазначене явище є актуальним у зв'язку з тим, що об'єктивність результатів цієї слідчої дії багато в чому залежить від того, чи самостійно особа, показання якої перевіряються, демонструє обстановку й пояснює обставини події. Оскільки структура одержуваної інформації є досить складною, то підозрювана особа не завжди має чітке уявлення про те, що саме потрібно показати й пояснити. Останнє призводить до того, що слідчий буквально вкладає у вуста особи, показання якої перевіряються, свої власні слова, а це є неприпустимим.

Вважаємо за необхідне відзначити також і таке важливе психологічне явище, як вербальна ригідність. Воно полягає в тому, що, не копіюючи в явній формі слова слідчого, особа, показання якої перевіряються, нібито продовжує мислити в напрямку, нав'язаному йому слідчим¹². На практиці зустрічаються випадки, коли слідчий перед виходом на місце, де має бути здійснена перевірка показань, з метою економії часу (або з інших причин) буквально розписує для підозрюваного весь сценарій майбутньої слідчої дії. Власне кажучи, має місце навіювання з боку слідчого на особу, показання якої перевіряються. У результаті подібного впливу ні про яку самостійність пояснень і демонстрації вести мову не вбачається можливим.

2. Використання особливостей психології підозрюваної особи під час слідчого експерименту

Участь підозрюваного у слідчому експерименті обов'язково має добровільний характер. Тому результативність такої слідчої дії багато в чому залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Психологія підозрюваного при цьому може використовуватися для: 1) діагностики його позиції, 2) прогнозування поведінки підозрюваного, 3) обрання відповідного психологічного впливу й 4) оцінки отриманої інформації.

Необхідно враховувати чинники, що впливають на формування позиції підозрюваного і його поведінку. У психологічній літературі до таких відносять: а) психічний стан підозрюваного; б) мотиви, якими він керується, виконуючи ті чи інші дії; в) несприятливі для підозрюваного умови, у яких він перебуває у зв'язку з його передбачуваною роллю у вчиненні злочину; г) вплив на підозрюваного з боку інших осіб¹³.

¹¹ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. С. 588.

¹² Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. С. 582.

¹³ Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. 3– те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288 с.

Психічний стан підозрюваного характеризується пануванням оборонної (захисної) домінанти. Під домінантою у психології розуміють тимчасово переважну рефлекторну систему, що зумовлює роботу нервових центрів у даний момент і тим самим додає поведінці відповідну спрямованість. Домінанта, як переважний осередок збудження, підсумовує і накопичує імпульси, що надходять у центральну нервову систему, одночасно пригнічуючи активність інших центрів¹⁴. Оборонна домінанта визначає спрямованість психічної діяльності в підозрюваного, формує у нього спеціальні механізми психологічного захисту. Психологічний захист у літературі з психології розглядається як спеціальна регулятивна система стабілізації особистості, спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту¹⁵. До числа механізмів психологічного захисту відносять витіснення, раціоналізацію і проєкцію. Як нам вбачається, при перевірці показань на місці слід враховувати можливість впливу психологічного механізму витіснення. Під витісненням мається на увазі глушіння, відкидання і неприйняття тієї інформації, яка суперечить якійсь особистісній значимій установці суб'єкта. У зв'язку з цим існують певні вимоги до форми спілкування слідчого з підозрюваним при проведенні перевірки показань на місці. Незалежно від тяжкості вчиненого злочину слідчий зобов'язаний ставитися до підозрюваного як до особистості нарівні з іншими учасниками слідчої дії. Неприпустиме роздратування, вираження слідчим зневаги щодо нього, скептичні репліки тощо. Як би зухвало не поводився підозрюваний, слідчому необхідно залишатися стриманим і врівноваженим.

Захисна домінанта визначає особливості, що зумовлюють поведінку підозрюваного при перевірці його показань на місці, а саме: 1) його психічний стан; 2) прагнення цієї особи уникнути відповідальності; 3) заінтересованість у перебігу розслідування; 4) тенденція до перебільшення підозрюваним інформаційної «озброєності» слідчого; 5) тенденція до адаптації своєї виправдувальної позиції¹⁶. У психологічній літературі відзначається необхідність урахування психічного стану, у якому перебуває особа, показання якої перевіряються¹⁷. Під психічним станом розуміють цілісну характеристику психічної діяльності, стійку на певному тимчасовому відрізку, яка показує своєрідність протікання психічних процесів залежно від

¹⁴ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 191

¹⁵ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 321.

¹⁶ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.– Харків : Право, 2018. С. 191

¹⁷ Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. 3– те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288 с.

відбиття явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості¹⁸.

При проведенні перевірки показань на місці має місце широка амплітуда психічних станів. Підозрюваний може перебувати, наприклад, у стані страху, фрустрації, стресу тощо. Суттєвим є те, що саме з психічним станом підозрюваного може бути пов'язана його відмова від участі в перевірці показань на місці або від вже даних ним свідчень. У психологічній літературі страх розглядається як негативний психічний стан, що виникає в ситуаціях, коли індивід має спонукання й усвідомлену мету залишити ситуацію, пов'язану із впливом зовнішнього подразника, але при цьому в силу зовнішніх причин вимушений залишатися в ній. Стан страху при перевірці показань на місці може зазнавати особа як причетна, так і непричетна до вчинення злочину. Страх не тільки сковує пам'ять, а й пригнічуючи діє на всю психіку людини, її інтелектуальну діяльність. Він може знижувати волю, моральний самоконтроль і критичні здатності, перешкоджати правильній оцінці обстановки, робити людину доступнішою для небажаних впливів. При проведенні перевірки показань на місці можна здійснювати діагностику психічного стану, що, на нашу думку, є необхідним.

Під час проведення перевірки показань на місці особа, яка повторно перебуває на місці злочинної події, зазнає психологічний вплив оточуючої обстановки¹⁹. Внаслідок цього в неї може відбуватися певна зміна психічного стану при сприйнятті місця, де знаходяться докази, що її викривають. На необхідність спостереження за поведінкою підозрюваного при перевірці показань на місці постійно вказується в психологічній літературі²⁰. Йдеться, зокрема, про такі ознаки зовнішнього прояву стану, як впевненість у виборі напрямку руху, показі об'єктів, раптова зміна напрямку пересування, швидкості, зупинки тощо. Значення методу спостереження при проведенні перевірки показань на місці, як вбачається, полягає також і в тому, що його застосування дозволяє слідчому ефективно контролювати поведінку підозрюваного, підтримувати оптимальний режим спілкування, сприяє обранню відповідних тактичних прийомів та їх систем. Спостереження допомагає діагностувати позицію підозрюваного, розпізнати чи приховує він інформацію, що має значення для розслідування. Так, метод спостереження при проведенні цієї слідчої дії сприяє виявленню слідчим речових доказів. Слідчий практиці відомі випадки, коли у перебігу перевірки показань на місці

¹⁸ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін.— Харків : Право, 2018. С. 781.

¹⁹ Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. 3– те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288 с.

²⁰ Курнаєва К.Г. Психологічні основи проведення слідчого експерименту. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип.5 (40). С.136.

за допомогою спостереження виявляються речові докази, місцезнаходження яких підозрювані намагалися приховати від слідства²¹.

Захисна домінанта викликає у винного прагнення здійснювати ті чи інші дії, які, по його розрахунках, повинні допомогти йому уникнути викриття злочину і як наслідок – ухилитися від відповідальності за вчинене. Цим можна пояснювати відмову підозрюваного від участі у перевірці показань на місці, дачу ним неправдивих показань на допиті.

Як оборонна домінанта, так і механізм психологічного захисту можуть бути властиві не тільки особі, яка справді винна у вчиненні злочину, а й невинній при її прагненні захиститися від несправедливого обвинувачення. Тому в психологічному відношенні перевірка показань підозрюваного не може зводитися до створення для нього яких-небудь штучних бар'єрів, психологічних обмежень для відмови від попередніх свідчень, даних на допиті. Неприпустимими є також випадки проведення цієї слідчої дії з метою психологічного закріплення підозрюваного на тих показаннях, які, на думку слідчого, відповідають дійсності.

У слідчій практиці звернено особливу увагу на те, що підозрювані схильні до зміни своїх позицій, адаптації їх виправдувальної позиції в міру пред'явлення доказів. Тому при перевірці показань підозрюваного тактика слідчої дії має бути спрямована спочатку на деталізацію показань, з'ясування їх взаємозв'язку з обстановкою, а вже потім на усунення протиріч, якщо вони мали місце. Така тактика дозволяє поступово й цілеспрямовано усунути неправду в показаннях допитаної особи.

До числа чинників, які впливають на позицію підозрюваного належить вплив на нього з боку інших осіб. Розглянутий чинник має досить істотне значення при перевірці показань на місці. Обов'язковою умовою, що визначає достовірність результатів цієї слідчої дії, має бути відсутність такого впливу на підозрюваного. Тому до перевірки показань на місці і в процесі її проведення необхідно вжити заходів до того, щоб підозрюваний не мав можливості контактувати зі сторонніми особами. При будь-якій підозрі на останнє перевірку показань на місці в цих випадках необхідно провадити негайно.

У процесі аналізу позиції підозрюваного при проведенні досліджуваної слідчої дії потрібно враховувати конкретні мотиви його згоди на участь у проведенні перевірки показань на місці. Серед таких у психологічній літературі вирізняють: острах суспільного осуду, сором усвідомлення аморальності і протиправності свого вчинку, острах перед помстою з боку заінтересованих осіб, боязнь наслідків для своїх близьких або розлуки з

²¹ Дробняк М.К. Від Києва до Лешно інтернаціональним вбивцям – міжнародний суд. Слідча практика України. З досвіду слідчої роботи органів прокуратури. Харків: КримАрт, 2000. Вип. № 2. С. 12-24.

ними²². Навіть у випадку яскраво вираженої готовності підозрюваного брати участь у перевірці показань на місці слід детально розібратися у справжніх мотивах такої згоди.

Слідчій практиці відомі випадки, коли підозрювані, заявивши про згоду взяти участь у перевірці показань на місці, у перебігу слідчої дії показують зовсім інші місця, що не мають відношення до злочину, розраховуючи послабити, розхитати зібрані слідчим докази, намагаючись спрямувати слідство на помилковий шлях, створити можливості для відмови від своїх даних раніше показань у процесі судового розгляду. Отже, знання мотивів, якими керується підозрюваний, дозволяє слідчому своєчасно вплинути на останнього в такий спосіб, щоб той змінив свою хибну позицію.

У слідчій практиці відомі також випадки, коли особи, які перебувають у місцях позбавлення волі дають показання про скоєння ними інших злочинів, у тому числі і тих, яких вони не вчиняли. Так, підозрюваний Б. на допиті дав наступні показання про вчинення умисного вбивства С. Пізно ввечері він. разом зі своїми приятелями повертався додому з вечірки. По дорозі вони зустріли С., до якого Б. став приставати. Між ними відбулася бійка, під час якої потерпілому були нанесені численні тілесні ушкодження в голову й живіт. У результаті заподіяних тяжких тілесних ушкоджень С. помер. При відтворенні обстановки і обставин події за участю Б. підозрюваний не зміг указати точне розташування місця, де відбулася бійка з потерпілим. Із застосуванням манекена Б. не зміг показати, яким чином і в які саме частини тіла він наносив ножем удари потерпілому. У такий спосіб було встановлено само обмову²³.

Підозрюваний може керуватися також мотивом самостійної перевірки успішності приховання ним слідів злочину і обставин, що можуть його викрити²⁴. У слідчій практиці зустрічаються випадки, коли особи, підозрювані у вчиненні особливо тяжких злочинів, давали згоду на перевірку показань на місці з метою спробувати втекти з-під варті під час проведення цієї слідчої дії, скористатися допомогою своїх співучасників. Ось чому при проведенні перевірки показань на місці необхідно вжити заходів до охорони підозрюваного і забезпечення безпеки всіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Існує проблема ризику відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці, а також і від даних на допиті показань. У криміналістичній літературі існують рекомендації, спрямовані на зниження ризику відмови підозрюваного від участі в проведенні цієї слідчої дії. Для цього пропонують здійснювати перевірку показань на місці негайно після одержання згоди

²² Курнаєва К.Г. Психологічні основи проведення слідчого експерименту. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип.5 (40). С. 136. URL: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/943/1309/>.

²³ За матеріалами слідчого управління УМВС України в Харківській області за 2002 р.

²⁴ Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. С.121.

допитаної особи на участь у ній²⁵. Своєчасне проведення перевірки таких показань на місці рекомендується також і практичними працівниками слідчих органів. Були запропоновані й інші рекомендації: установлення і підтримка слідчим психологічного контакту з підозрюваним, прийняття до уваги мотивів, якими він керувався, виражаючи згоду брати участь у перевірці показань на місці, застосування методу рефлексивного управління.

З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше даних показань перевіряти їх на місці необхідно негайно після одержання. Ця вимога-рекомендація підтверджується наступним прикладом зі слідчої практики. На території Київського району м. Харкова було виявлено труп людини, при огляді якого встановлено численні колото-різані рани. За підозрою в убивстві був затриманий Б., який на допиті зізнався у вчиненні злочину і повідомив, що удари він наносив ножем, що викинув на місці, де це відбулось. І тільки через чотири дні слідчий вирішив провести відтворення обстановки й обставин події за участю Б., у перебігу якого підозрюваний повністю відмовився від своїх попередніх показань і заявив, що він зовсім не причетний до цього вбивства²⁶. Таким чином, зволікання з проведенням перевірки показань підозрюваного на місці злочину унеможливило процес перевірки наявної і одержання нової доказової інформації.

Ризик відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці існує і безпосередньо при її проведенні. Причиною відмови підозрюваного від продовження участі в перевірці показань на місці може бути психологічний вплив обстановки (Зауважимо, що в криміналістичній літературі відзначають в основному позитивний ефект обстановки на допитану особу, яка повторно перебуває на місці злочинної події²⁷). На нашу думку, сприйняття місця злочину або його окремих епізодів, розповідь про подію злочину сприяють відновленню в пам'яті підозрюваного не тільки обставин цієї події, а і тих емоцій, що превалювали в його психіці в досліджуваний момент. Тому особиста присутність на місці злочинної події приводить до значних емоційних переживань у підозрюваного, що може ускладнити і навіть унеможливити продовження слідчої дії. Таким чином, психологічний вплив обстановки місця події є тим вагомим чинником, який суттєво впливає на особу, показання якої перевіряються.

У підозрюваного боротьба протилежних мотивів щодо участі в перевірці показань на місці, їх переорієнтація можуть мати місце не тільки в процесі підготовки до цієї слідчої дії, а і під час її проведення. Ось чому протягом усього часу проведення перевірки показань на місці слідчому необхідно

²⁵ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. С. 583.

²⁶ За матеріалами слідчого управління прокуратури Харківської області за 2002 р.

²⁷ Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. С. 114-115.

вживати заходів, спрямованих на закріплення в підозрюваного позитивних мотивів участі в цій слідчій дії. Взаємодія між слідчим і підозрюваним у процесі перевірки показань на місці характеризується необхідністю постійного здійснення контролю над поведінкою останнього.

3. Рекомендації щодо фіксації даних, отриманих під час слідчого експерименту

Під час цієї слідчої дії особа, показання якої перевіряються, в присутності слідчого фактично створює криміналістичну модель події (реконструює подію). Суттєво, що ця модель будується на підставі показань, що перевіряються. А сама модель виступає інструментом для перевірки показань. Перевагою такого способу перевірки показань є наочність та ілюстративність моделі. Слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряються. При цьому побудована у свідомості слідчого уявна модель події доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи.

Одночасно слідчий перевіряє фактичні дані, що містяться в цій моделі, на предмет відповідності наявній обстановці на місці події. Він впевнюється в існуванні самого місця, об'єктів і орієнтирів, становиться очевидцем дій, які демонструються особою, показання якої перевіряються. Тому неодмінною умовою ефективності й вірогідності результатів такої перевірки є дослідження і фіксація фактичної обстановки місця події для підтвердження правильності показань, що перевіряються, інакше воно позбавляється всякого сенсу²⁸. Вивчення розташування місця, об'єктів та орієнтирів, зазначених особою, показання якої перевіряються, входить у зміст методу зіставлення.

Вважаємо, що під час відтворення ситуації події доцільно залучати спеціаліста до участі в цій слідчій (розшуковій) дії. Спеціаліст надає слідчому допомогу у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, використовуючи свої спеціальні знання. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Зокрема, це передбачено ст.71 КПК України. Дані, встановлені у такий спосіб, можуть бути піддані наступній експертній або експериментальній перевірці. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, приблизно вказати на час смерті, зняття вбивства, можливість нанесення тілесних ушкоджень певним способом). Його висновки не мають доказового значення, але вони виступають орієнтуючою інформацією і мають характер консультації. Якщо в справі повинна бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста. Роль спеціаліста при перевірці показань на місці може бути проілюстрована наступним прикладом.

²⁸ Негребецкий В.В. Проверка показаний на месте: тактика и психология: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 21 с.

У лісі було виявлено труп громадянина П. із трьома кульовими пораненнями в тулуб. Підозрюваним у вбивстві був громадянин С., який на допиті зізнався у вчиненні цього злочину і заявив, що вбивство відбулося внаслідок самозахисту. При перевірці показань на місці події підозрюваний уточнив механізм заподіяння потерпілому вогнепальних поранень. При проведенні перевірки його показань був присутній судово-медичний експерт. Заслухавши пояснення С., останній дійшов висновку, що версія підозрюваного про самозахист не відповідає відтвореному механізму заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень. Надалі висновок спеціаліста було підтверджено результатами судово-медичної експертизи²⁹.

Роль спеціаліста при перевірці показань на місці може полягати і в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, з метою уточнення тих чи інших обставин, що мають значення в справі. Він може надати слідчому допомогу у фіксації результатів криміналістичної реконструкції, яка здійснюється особою, показання якої перевіряються. Проілюструємо це наступним прикладом.

У звалтуванні й умисному вбивстві громадянки С. підозрювався громадянин Р. На допиті він зізнався у вчиненні цих злочинів і розповів, що відразу ж після звалтування став наносити потерпілій сильні удари ціпком по тулубу й голові, після чого затяг на її шиї хустку й задушив її. Під час проведення перевірки показань Р. на місці події був присутній судово-медичний експерт. Спеціаліст запропонував підозрюваному за допомогою манекена відтворити взаємне розташування Р. і потерпілої, а також механізм нанесення їй ударів ціпком по голові. Потім експерт дав підозрюваному хустку і запропонував йому продемонструвати, яким чином був зав'язаний вузол на шиї потерпілої. Підозрюваний відтворив вузол на манекені, після чого спеціаліст розрізав хустку так, як це було зроблено раніше у перебігу судово-медичної експертизи трупа. Криміналістична експертиза показала належність даного вузла і вузла, вилученого при судово-медичній експертизі трупа, до одного виду³⁰.

Очевидно, що використання такого достатньо складного методу перевірки даних (зіставлення), результатом якого є утворення криміналістичної моделі події, вимагає застосування відповідних способів фіксації. На нашу думку, основним критерієм у виборі останніх є їх здатність наочно ілюструвати отриману інформацію. Так, якщо під час перевірки показань на місці відбувається реконструкція розташування учасників події в певний момент часу, то такі результати описати словами в протоколі достатньо складно, а іноді й неможливо. Простіше в цьому випадку скласти схему, план або здійснити фотозйомку. Перевага такого способу дії полягає у спрощенні наступної оцінки результатів слідчої дії. Адже фотографічна таблиця у порівнянні з протоколом має очевидний плюс в формуванні уявлення про просторове розташування учасників події.

²⁹ Слідча практика України. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. Вип. 3. С.117-120.

³⁰ Архів апеляційного суду Харківської обл.: Кримінальна справа № 2-74/2001 за 2001 р.

В криміналістичній літературі звертається увага на доцільність застосування графічного способу фіксації результатів слідчого експерименту і перевірки показань на місці. Так, доцільно заздалегідь скласти план (схему) місця проведення майбутньої слідчої дії, а в процесі її проведення позначити на ньому маршрут та об'єкти, про які повідомляє особа, показання якої перевіряються³¹. З метою фіксації результатів перевірки показань підозрюваного можна використовувати топографічну карту місцевості, на якій відзначаються шляхи просування, об'єкти і сліди, зазначені особою, показання якої перевіряються. Доцільно ще в процесі допиту запропонувати цій особі скласти схему з позначкою знаходження об'єктів на місці вчинення злочину, а також взаємним розташуванням окремих осіб – учасників події. Отриманою в такий спосіб інформацією можна буде оперувати в перебігу перевірки показань на місці. Як вбачається, застосування плану території (приміщення) не тільки полегшує фіксацію результатів слідчої дії, а й дозволяє ефективніше зіставляти пояснення особи, показання якої перевіряються, з наявною обстановкою. Вважаємо, що застосування слідчим плану (схеми) при поясненні цієї особою обставин події і показі обстановки є тактичним прийомом. У випадках, коли місце, де проводиться перевірка показань, характеризується недостатньою оглядовістю, план (схема) дозволяє слідчому більш чітко сприймати обстановку.

Наведемо випадки, коли необхідно використовувати графічні моделі (план, схема, фотозйомка, відеозапис) як способи фіксації під час перевірки показань на місці: 1. Підозрюваний указує на деталі обстановки, знання яких свідчить про його винну поінформованість щодо обставин досліджуваної події. 2. Декілька підозрюваних під час окремо проведених перевірок їх показань на місці події указують на одні і ті ж самі деталі обстановки, і це теж свідчить про їх винну поінформованість. Такі об'єкти на місцевості виступають орієнтирами, оскільки дозволяють впізнати фрагмент місцевості, зіставити показання декількох співучасників. 3. Підозрюваний указує на деталі обстановки, які не збереглися на момент проведення цієї слідчої дії. Наприклад, місце, де знаходилися викрадені речі. 4. Під час перевірки показань на місці були виявлені сліди, причинне пов'язані з подією злочину, наприклад, речі, які належали потерпілій по справі про звалтування.

Під час слідчого експерименту та перевірки показань на місці може виникнути необхідність фіксації інформації динамічного характеру. Наприклад, процес і результати дослідів, послідовність виконання окремих дій, маршрут пересування, поведінка особи, показання якої перевіряються, зокрема її ініціатива в демонстрації дій, напрямків руху, розташування окремих об'єктів, відтворенні первісної обстановки. В таких випадках доцільно використовувати відеозапис.

Основою слідчого експерименту є експериментальний метод. Завданням слідчого експерименту є встановлення за допомогою дослідів або

³¹ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. С. 583. .

випробувань, що проводяться слідчим, факту, чи могла або не могла подія або явище відбуватися в певних умовах або певним чином³². Експериментальний метод надає можливість: неодноразово повторювати явища, що спостерігаються, в будь-яких умовах; вивчати явища, які відбуваються в природних умовах дуже швидко або дуже повільно, що перешкоджає їх спостереженню; досліджувати такі явища, які в ізольованому вигляді не можуть спостерігатися в природі; виокремлювати в процесі вивчення окремі сторони явища, окремі ознаки об'єкта.

У разі проведення слідчого експерименту необхідно дотримуватись таких умов: обмежена кількість учасників експерименту, проведення експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія або факт, що перевіряється, багаторазовість проведення однорідних дослідів; проведення дослідів у декілька етапів. Проведення експерименту вимагає спеціального вибору і утворення умов, максимально наближених до тих, у яких відбувалася досліджувана подія. Таким чином, в разі відсутності можливості обрати аналогічні умови, виникає необхідність у їх моделюванні, наприклад, освітлення, звукові, кліматичні умови, матеріальна обстановка події, форма, вага предметів, за допомогою яких виконуються дії, тощо. Якщо підібрати або реконструювати певні умови неможливо, необхідно враховувати ступінь незбігу умов під час оцінки результатів експерименту.

В слідчій практиці трапляються випадки, коли результати слідчого експерименту використовуються як матеріали під час проведення судових експертиз. Так, за кримінальним провадженням про наїзд транспортного засобу на пішохода з метою встановлення можливості своєчасної оцінки водієм дорожньої обстановки провадиться слідчий експеримент, під час якого здійснюється реконструкція ситуації події ДТП, моделюються різні варіанти ситуації. Результати слідчого експерименту надалі виступають матеріалами судової експертизи³³. В таких випадках створення графічних моделей місця події та дій його учасників допоможе експерту виконати поставлені завдання.

Доцільним є застосування науково-технічних засобів, які дозволяють утворювати цифрові графічні 3D моделі об'єктів, що досліджуються³⁴. Цифрова графічна 3D модель може бути отримана за допомогою лазерного 3D сканера. В результаті в цифровому файлі буде міститись у графічній формі поверхня просканованого об'єкта або простору, в тому числі розміри сканованих об'єктів з високою точністю вимірювання, за змістом такий файл буде містити інформацію про результати слідчої (розшукової) дії та отримані докази.

³² Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. С. 218.

³³ Дорожньо-транспортні пригоди. Особливості розслідування / А. М. Шабадей, С. О. Шевцов, К. В. Дубноос. Х.: Факт, 2003. 127 с.

³⁴ Шехавцов Р.М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. Криміналістика XXI сторіччя: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 листопада 2010 р. Харків, Право, 2010. С. 166.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє дійти висновків щодо специфіки спілкування у процесі слідчого експерименту в формі перевірки показань на місці, яка на наш погляд полягає у наступному: 1) розширеному колі суб'єктів спілкування; 2) добровільності участі допитаної особи у цьому процесі; 3) використанні невербальних засобів спілкування; 4) сполученні безпосередньої й опосередкованої (матеріальною обстановкою місця події) взаємодії між слідчим та особою, показання якої перевіряються; 5) неприпустимості навідних запитань і дій навідного характеру.

Існує необхідність використання слідчим психології підозрюваного при перевірці показань на місці. З нашої точки зору, це можливо як у процесі прийняття рішення й підготовки до перевірки показань на місці, так і безпосередньо при проведенні цієї слідчої дії. Обов'язковою умовою є досконале вивчення слідчим особи підозрюваного. З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше даних показань перевірку показань на місці необхідно проводити негайно після допиту. необхідності застосовувати способи фіксації, придатні для створення графічних моделей досліджуваних об'єктів (складення планів, схем, фотозйомка, відеозапис). Це спрощує наступну оцінку результатів слідчої (розшукової) дії та надає більш широкі можливості для використання отриманої інформації під час кримінального провадження. Суттєву допомогу при дослідженні і фіксації інформації, отриманої під час слідчого експерименту, може надати спеціаліст.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню визначення психологічного механізму впливу на підозрювану особу при проведенні слідчого експерименту з метою перевірки його показань на місці події, викриття неправди та отримання правдивих свідчень, розробка на цій основі практичних рекомендацій для органів кримінальної юстиції. Звернуто увагу на існування психологічних закономірностей поведінки підозрюваного під час перевірки його показань на місці. Визначено чинники, що безпосередньо впливають на поведінку підозрюваної особи (психічний стан, вплив обстановки місця події, вплив захисної домінанти, несприятливі умови, у яких перебуває особа, та ін.)

Наведено рекомендації, спрямовані на зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії. Розглянуто особливості використання способів фіксації змісту і результатів цієї слідчої (розшукової) дії, в тому числі використання інформаційних технологій.

Література:

1. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288 с.

3. Курнаева К.Г. Психологічні основи проведення слідчого експерименту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип.5 (40). С.136. URL: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/943/1309/>

4. Shepitko, Valery Yu The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes /Shepitko, V.Y., Shepitko, M.V. //Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2021, 28(1), стр. 179–186.

5. Shepitko, Valery Yu The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in ukraine in XIX – early XX century /Shepitko, V.Y., Olkhovsky, V.O., Shepitko, M.V.//Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960), 2020, 73(1), стр. 176–179.

6. Shepitko, Valery Yu Schaffung eines einheitlichen europaischen Kriminologischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen/Ackermann, V.R., Kurapka, V.E., Malewski, H., Shepitko, V.//Kriminalistik, 2020, 2020(6), стр. 355–363

7. Shevchuk, Viktor M. Methodological problems of the conceptual framework development for innovation studies in forensic science //Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2020, 27(2), стр. 170–183.

8. Zhuravel, Volodymyr A. The essence of the philosophical category truth: Criminal procedural aspect /Vapniarchuk, V.V., Zhuravel, V.A., Trofymenko, V.M., Karpenko, M.O. // Astra Salvensis, 2020, стр. 273–290.

9. Дробиняк М.К. Від Києва до Лешно інтернаціональним вбивцям – міжнародний суд. *Слідча практика України. З досвіду слідчої роботи органів прокуратури*. Харків: КримАрт, 2000. Вип. №2. С.12-24.

10. Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєв Я.Ю. та ін. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 352 с.

11. Дорожньо-транспортні пригоди. Особливості розслідування / А. М. Шабадей, С. О. Шевцов, К. В. Дубонос. Х.: Факт, 2003. 127 с.

12. Слідча практика України. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. Вип. 3. 156 с.

13. Шехавцов Р.М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. Криміналістика ХХІ сторіччя: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 листопада 2010 р. Харків, Право, 2010. С. 166-170.

Information about the author:
Nehrebetskyi Vladyslav Valeriiovych,

Ph. D. in Law,
Associate Professor at the Department of Criminalistics
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine